

В. М. Захарчук
*асистент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права*

УДК 343.74

РОДОВИЙ ТА БЕЗПОСЕРЕДНІЙ ОБ'ЄКТИ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

Аналізуються родовий та безпосередній об'єкти складу злочину — самовільне зайняття земельної ділянки, аргументується доцільність включення даного злочину до злочинів проти власності

Ключові слова: об'єкт злочину, земельна ділянка, право власності

Проблема визначення об'єкта складу злочину розглядається в теорії кримінального права досить давно і характеризується великим розмаїттям точок зору. Загальна теорія об'єкта складу злочину детально і глибоко розроблена в науці кримінального права, проте питання, пов'язані з його визначенням, є одними з найбільш проблемних.

Дослідженню об'єкта складу злочину присвячено праці М. І. Бажанова, Я. М. Браїніна, С. Б. Гавриша, В. К. Грищука, М. І. Коржанського, Г. А. Крігера, С. Я. Лихової, А. В. Наумова, Б. С. Нікіфорова, А. А. Піонтковського, В. Я. Тація, А. Н. Трайніна та ін.

Метою статті є дослідження родового та безпосереднього об'єктів складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 197¹ Кримінального кодексу України (КК України) — самовільне зайняття земельної ділянки.

У теорії кримінального права немає єдності думок щодо поняття об'єкта складу злочину, тому є різні позиції щодо його визначення. Зокрема, об'єкт складу злочину визначають як суспільні відносини, правові блага (інтереси), соціальні блага (цінності), правові відносини та охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин тощо. Не здійснюючи розгляд змістовних елементів цих позицій, варто відмітити, що вони цінні, перш за все, постановкою питання, оскільки привертають нашу увагу до досліджуваної проблеми.

Ми підтримуємо точку зору, згідно з якою об'єктом складу злочину є собою охоронювані КК України позитивні, особливо цінні (корисні) відносини, на які посягнув (посягає) злочин і яким заподіяна, заподіюється або може бути заподіяна істотна шкода [1, с. 166].

У чинному КК України самовільне зайняття земельної ділянки віднесене до розділу VI — “Злочини проти власності”. Тобто наш законодавець родовим об'єктом складу злочину, передбаченого ст. 197¹ КК України, визнає охоронювані кримінальним законом суспільні відносини власності, а безпосереднім об'єктом — право власності на землю.

Сьогодні більшість науковців погоджуються з твердженням, що родовим об'єктом злочинів VI розділу КК України є врегульовані нормами правові відносини власності, зміст яких становлять правомочності володіння, користування і розпорядження майном, на які прямо та безпосередньо посягає злочин.

Однак слід зазначити, що самовільним зайняттям земельної ділянки може бути заподіяна шкода не лише власнику земельної ділянки, але й особі, яка не є

власником ділянки, але використовує її на праві постійного користування або праві оренди (тимчасового користування) — законному володільцеві. Це свідчить про те, що даний злочин посягає не лише на право власності на землю, але й на право постійного або тимчасового користування земельною ділянкою.

Варто відзначити, що за радянських часів самовільне зайняття земельної ділянки було віднесене до злочинів проти порядку управління (ст. 199 КК УРСР). В той час в юридичній літературі вказувалось, що безпосереднім об'єктом самовільного зайняття земельної ділянки є не стільки право виняткової державної власності на землю, скільки встановлений порядок надання землі [2, с. 77].

Зараз науковці також вказують, що в основі самовільного зайняття земельної ділянки лежить порушення встановленого порядку щодо передачі (надання) земельних ділянок з установленням меж та оформлення права на них. На думку О. О. Дудорова, самовільне зайняття земельної ділянки цілком виправдано тлумачилося в юридичній літературі як різновид самовільних, вчинюваних всупереч встановленому законом порядку дій, які за умови заподіяння значної шкоди інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника та їх оспорюваності, можуть розцінюватись як самоправство і тягнути кримінальну відповідальність за ст. 356 КК України. Тому, на його думку, виникає сумнів щодо обґрунтованості віднесення злочину, передбаченого ст. 197¹ КК України, до злочинів проти власності, оскільки за своїми ознаками він може розглядатись як різновид самоправства у сфері земельних відносин. З огляду на це, його місце — серед злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян [3, с. 30].

Водночас Кодекс України про адміністративні правопорушення самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 531 КУпАП) відносить до правопорушень в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури. Також існує точка зору, згідно з якою самовільне зайняття земельної ділянки відноситься до екологічних злочинів, які посягають на встановлений порядок використання землі, її надр, водних ресурсів та атмосферного повітря [4, с. 528–529].

Однак останнім часом переважає точка зору, згідно з якою вважається виправданим віднесення розглядуваного суспільно небезпечного діяння до злочинів проти власності, безпосереднім об'єктом посягання якого є право власності на землю. Так, на думку А. М. Шульги, самовільне зайняття земельних ділянок посягає, насамперед, на суспільні відносини, пов'язані з реалізацією громадянами своїх конституційних прав у галузі володіння, користування та розпорядження землею [5, с. 9]. На думку О. О. Вівчаренка, самовільне зайняття земельної ділянки є земельним правопорушенням майнового характеру, що посягає на право власності на земельні ділянки [6, с. 83–84]. В. В. Носік вказує, що самовільне зайняття земельних ділянок посягає на здійснення права власності на землю і використання землі в Україні [7, с. 52]. Подібної позиції дотримується і Р. О. Мовчан, на думку якого, безпосереднім об'єктом, на який посягають згадані дії, є суспільні відносини власності на землю, які забезпечують власникові можливість володіти, користуватися та розпоряджатися земельною ділянкою, а землекористувачеві — можливість використовувати земельну ділянку на власний розсуд та у своїх інтересах [8, с. 5].

Досліджуючи питання права власності (володіння) на землю, необхідно враховувати, що в науці земельного права та чинному вітчизняному законодавстві панує єдність у тому, що поняття “земельна ділянка” та “земля” співвідносяться як частина та ціле. Земельна ділянка, маючи всі родові ознаки землі, має додаткову видову ознаку — встановлені межі.

В більшості випадків, коли йдеться про право власності на землю, йдеться власне не про “землю”, а про “земельну ділянку”, оскільки земельна ділянка як

найбільш деталізована частина різних категорії земель є тим об'єктом, на який спрямовується інтерес відповідної фізичної або юридичної особи та стосовно якої встановлюється земельна правосуб'єктність і оформлюється відповідний титул — право власності чи право землекористування [9, с. 14]. Таким чином, усталений термін “право власності на землю” фактично означає “право власності на земельну ділянку”. На думку В. В. Носіка, закріплене у ст. 14 Конституції України поняття “земля” необхідно тлумачити як земельну ділянку у випадках набуття і реалізації права власності на землю [10, с. 117].

Ч. 1 ст. 78 Земельного кодексу України визначає право власності на землю як право володіти, користуватися та розпоряджатися земельними ділянками (аналогічне положення міститься і в ст. 317 Цивільного кодексу України).

Вказані правомочності (право володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою) в повному обсязі можуть належати лише законному власнику земельної ділянки. Йому належать лише правомочності володіння та користування земельною ділянкою, які можуть виникнути шляхом укладення таких правочинів: укладення договору постійного користування, укладення договору оренди (суборенди) земельної ділянки, встановлення земельного сервітуту, укладення договору на право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) чи договору на право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій) тощо.

Право володіння традиційно розглядається як юридично забезпечена можливість панування власника над річчю і містить у собі два критерії: фактичний (фактична можливість мати річ під своїм пануванням) та вольовий (усвідомлення можливості і бажання панування над річчю в своїх інтересах). Проте варто враховувати, що право володіння земельною ділянкою має певну своєрідність. Це викликано невід'ємністю земельної ділянки від навколишнього природного середовища, їх екологічним взаємозв'язком, неможливістю її вилучення та перенесення, скажімо, в інше місце. Тобто фактичне володіння, панування над земельною ділянкою є умовністю.

В. В. Носік вказує, що володіння земельною ділянкою не слід розглядати як її фізичне чи фактичне утримування власником [10, с. 252]. На думку А. М. Мірошниченка, під фактичним володінням земельною ділянкою слід розуміти оформлення права власності (користування) над нею, а під вольовим володінням — усвідомлену, юридично гарантовану можливість панування над земельною ділянкою на підставі оформленого права [11, с. 97–98]. Тому фактичне позбавлення власника земельної ділянки права володіння неможливе, і будь-які фактичні порушення права власності на земельну ділянку (в тому числі і самовільне зайняття земельної ділянки) не може бути поєднане із позбавленням права володіння, а є за своєю природою лише обмеженням прав власника. Самовільно займаючи земельну ділянку, порушник, по-суті, стає її недобросовісним володільцем, оскільки він знає, що здійснює володіння без жодних на те правових підстав.

Найбільшого порушення зазнає право власника або законного володільця користуватись земельною ділянкою, яку самовільно зайнято. Це право полягає у можливості самостійно господарювати на земельній ділянці та ефективно використовувати наявні на ній природні ресурси та об'єкти з метою задоволення економічних, соціальних і духовних потреб власника чи володільця. При цьому використання земельної ділянки здебільшого пов'язано зі створенням на ній і використанням нерухомого майна, будівель і споруд, інших об'єктів, вирощування сільськогосподарської продукції тощо.

Користування земельною ділянкою нерозривно пов'язане з її фактичним володінням. Без володіння, тобто без фактичного утримання речі, не можна видобути з неї корисні властивості і тим самим використати її для задоволення своїх потреб.

Таким чином, особа, яка незаконно захопила земельну ділянку стає її незаконним і недобросовісним користувачем та отримує можливість вилучати корисні властивості земельної ділянки (використовувати земельну ділянку для будівництва, вирощування сільськогосподарських культур, для розміщення техніки та ін.). Відповідно законний власник чи володілець земельної ділянки в результаті таких протиправних дій позбавлений можливості належним чином використовувати своє майно (земельну ділянку) і отримувати від нього певні прибутки, оскільки йому створені перешкоди в здійсненні свого права користування.

Право розпорядження земельною ділянкою є визнане за власником і гарантоване йому право вчиняти дії, спрямовані на зміну юридичного статусу, економічного призначення чи стану земельної ділянки, визначення її юридичної долі. Воно передбачає такі дії власника, як надання земельної ділянки в користування, відчуження земельної ділянки на підставі цивільно-правових угод, встановлення та зміну цільового призначення земельної ділянки та деякі інші.

М. В. Шульга вказує на те, що у разі самовільного зайняття земельної ділянки порушник присвоює собі правомочність щодо розпорядження чужою земельною ділянкою [5, с. 9]. Така позиція викликає певні сумніви, оскільки право розпорядження земельною ділянкою на відміну від правомочностей володіння і користування в повному обсязі може належати лише її власникові і не може бути повністю передане іншій особі без зміни самого суб'єкта права власності. Тому особа, яка самовільно зайняла земельну ділянку не може її продати або здати в оренду, оскільки для укладення таких угод в неї відсутні будь-які права та правостановлюючі документи.

З урахуванням розташування розглядуваної статті у системі Особливої частини КК України та закріпленого у ст. 14 Конституції України положення про гарантування права власності на землю і викладених міркувань вважаємо, що родовим об'єктом самовільного зайняття земельної ділянки слід визнавати правові суспільні відносини власності, які забезпечують власникові майна можливість здійснювати володіння, користування та розпорядження ним, а законному володільцеві — можливість володіти та користуватися майном.

Безпосереднім основним об'єктом цього злочину слід визнавати правові суспільні відносини власності на землю та правові суспільні відносини користування земельною ділянкою, на які прямо та безпосередньо посягає даний злочин. Додатковим обов'язковим об'єктом є правові відносини, що забезпечують управлінську діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування у галузі земельних відносин.

Список використаних джерел

1. Гришук, В. К. Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : [навч. посіб.] / В. К. Гришук. — К. : Ін Юре, 2006. — 568 с.
2. Федоров, В. Н. Вопросы совершенствования законодательства о самовольном захвате земли [Текст] / В. Н. Федоров // Уголовно-правовая охрана экономической системы СССР : [сб. науч. тр.]. — М., 1987. — С. 77–79.
3. Дудоров, О. О. Кримінально-правова характеристика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва [Текст] / О. О. Дудоров, М. І. Мельник // Вісник Верховного Суду України. — 2007. — № 12. — С. 29–35.
4. Кримінальне право України: Особлива частина [Текст] : [навч. посіб.] / [Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, С. Я. Лихова та ін.] ; за заг. ред. П. С. Матишевського та ін. — К. : Юрінком Інтер, 1999. — 896 с.
5. Шульга, М. В. Самовільне зайняття земельної ділянки [Текст] / М. В. Шульга // Юридичний вісник України. — 2004. — № 32. — С. 9.
6. Вівчаренко, О. О. Юридична відповідальність за порушення гарантій права власності на землю в Україні [Текст] / О. О. Вівчаренко // Право України. — 2008. — № 8. — С. 81–86.

7. *Носік, В. В.* Самовільне зайняття земельних ділянок: теорія та практика [Текст] / В. В. Носік // Земельне право України. — 2006. — № 5. — С. 47–58.
8. *Мовчан, Р. О.* Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Р. О. Мовчан. — Київ, 2010. — 20 с.
9. *Андрейцев, В. І.* Об'єкти земельних правовідносин за новим Земельним кодексом України [Текст] / В. І. Андрейцев // Земельне законодавство. Науково-практичні коментарі. — 2002. — № 2. — С. 3–19.
10. *Носік, В. В.* Право власності на землю Українського народу [Текст] : [монограф.] / В. В. Носік. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 544 с.
11. *Мірошніченко, А. М.* Земельне право України [Текст] : [навч. посіб.] / А. М. Мірошніченко — К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2007. — 432 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 10 від 11 травня 2011 року)*

Надійшла 04.06.2011

Захарчук В. Н. Родовой и непосредственный объекты состава преступления самовольного занятия земельного участка

Анализируются родовой и непосредственный объекты состава преступления — самовольное занятие земельного участка, аргументируется целесообразность включения данного преступления к преступлениям против собственности.

Ключевые слова: объект преступления, земельный участок, право собственности.

Zakharchuk, V. N. Generic and Direct Objects of Unauthorized Occupation of Land

The article analyzes the generic and direct objects of the crime unauthorized occupation of land, argues that crime should be included in crimes against property.

Key words: object of the crime, land, property.

